COPE Member since 2019 JM14482

Prace z warsztatu

Stefania Walasek*

Wychowanie państwowe i obywatelskie w praktyce szkolnej na przykładzie Państwowego Gimnazjum Męskiego im. A. Mickiewicza w Wilnie (1932/1933–1933/1934)

Abstrakt

W artykule zaprezentowano próbę praktycznej realizacji wychowania państwowego i obywatelskiego obowiązującego w szkolnictwie polskim w latach trzydziestych XX w. Na przykładzie Państwowego Gimnazjum Męskiego im. A. Mickiewicza w Wilnie ukazano trzy obszary wprowadzania nowej ideologii w tej placówce: zaznajamianie z nią grona nauczycielskiego, stwarzanie uczniom warunków rozwijania indywidualności i samodzielności przy jednoczesnym ukierunkowaniu na współpracę w zespole oraz wdrażanie koncepcji wychowania państwowego i obywatelskiego do uczniowskiej działalności pozalekcyjnej i do organizacji młodzieżowych.

Słowa kluczowe: wychowanie państwowe, wychowanie obywatelskie, gimnazjum, okres międzywojenny.

State and Civic Education in School Practice as Exemplified by the A. Mickiewicz Gymnasium for Boys in Vilnius (1932/1933–1933/1934)

Abstract

Three areas of introducing a new ideology to the institution of the A. Mickiewicz State Men's Gymnasium in Vilnius are shown: familiarizing the teaching staff with the ideology, creating conditions for students to develop individuality and independence while focusing on team collaboration, and implementing the concept of state and civic education for extracurricular activities and youth organizations.

Keywords: state education, civic education, gymnasium, interwar period.

* Uniwersytet Wrocławski, Instytut Pedagogiki.
Artykuł otrzymano: 2.01.2020; akceptacja: 2.04.2020.

http://dx.doi.org/10.18778/2450-4491.11.16

Wychowanie państwowe – zakres pojęcia

Zagadnienie realizacji wychowania w praktyce pedagogicznej wiąże się z określonym ideałem człowieka, który funkcjonuje w danym czasie i określonym społeczeństwie. Z kolei

> ideał wychowania – jak podaje *Encyklopedia Aksjologii Pedagogicznej* – określa model człowieka, do osiągnięcia którego dąży się w procesie wychowania i kształcenia, a także wartości, które stają się dobrem podstawowym w danej rzeczywistości historycznej, społecznej, kulturalnej i gospodarczej (Michalski 2016: 422).

Każde społeczeństwo w przeszłości wskazywało na pożądany ideał wychowania, który był realizowany poprzez edukację i rodzinę. Trudno jest w krótkim artykule przywołać dzieje obowiązujących w przeszłości ideałów wychowania, które ewoluowały nie tylko na skutek politycznych, ale też społecznych przeobrażeń. Nie bez racji Mieczysław Ziemnowicz wskazywał, że „wychowanie musi mieć charakter społeczny", ponieważ „jest tworem społecznego życia, jednostka istnieje jedynie przez grupę, jak z drugiej strony społeczeństwo składa się z jednostek" (Ziemnowicz 1931: 5).

U progu wieku XX, w ostatnich latach zaborów, polskie społeczeństwo, oparło edukację młodego pokolenia na koncepcji wychowania narodowego, uważając, że w sytuacji braku własnej państwowości najważniejszym zadaniem jest kształtowanie świadomości narodowej i zachowanie rodzimej tradycji, której przekaz odgrywa dominującą rolę w przeciwstawianiu się procesom rusyfikacyjnym i germanizacyjnym, a także w rozbudzaniu dążeń do integracji rozdartego przez okupantów kraju. Ten sposób myślenia o kierunku ideowego wychowania Polaków okazał się słuszny, co z jednej strony znalazło potwierdzenie w ich bezgranicznym zaangażowaniu w walkach na frontach pierwszej wojny światowej oraz w masowym udziale w bojach o granice państwa w pierwszych latach po odzyskaniu w 1918 r. niepodległości.

W wolnej już Polsce, pod wpływem zarówno wewnętrznych, jak i ogólnoeuropejskich uwarunkowań politycznych, gospodarczych i społeczno-kulturowych, ideał wychowania narodowego ulegał po objęciu rządów przez sanację, czyli w latach 1926–1939, stopniowej ewolucji, najpierw w kierunku wychowania *sensu stricto* państwowego, a następnie obywatelsko-państwowego (Wojdyło 1997).

Termin „wychowanie państwowe", odnoszący się do lat międzywojennych, jest różnie definiowany w polskiej literaturze historyczno-oświatowej (Walasek 2007; Malinowski 2015: 8–19). Krzysztof Jakubiak przedstawia różne jego określenia: z jednej strony – jako kierunku pedagogicznego, programu, doktryny, ideologii czy też systemu wychowawczego sanacji, z drugiej natomiast – nadaje mu własny sens, stwierdzając, że „jest to ideologia wychowawcza i system oświatowo-wycho-

wawczy sanacji wypracowany teoretycznie na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych" (Jakubiak 1994: 11). Z kolei Kalina Bartnicka reprezentuje pogląd, że przez to pojęcie należy rozumieć „całokształt polityki oświatowej sanacji, bądź też nachylenie treściowe i ideologiczne nauki obywatelskiej w szkołach po przewrocie majowym" (Bartnicka 1972: 61).

Odnosząc się do genezy, rozwoju i ewolucji ideologii i polityki wychowawczej sanacji zasadnym jest przypomnienie przyjętych w literaturze periodyzacji. Anna Radziwiłł wyróżnia cztery etapy:

> Okres I – 1926–1928: sanacja tylko marginesowo zajmuje się sprawami wychowawczymi i to raczej w sensie ogólno-społecznym (...);
> Okres II – 1928–1933: okres ofensywy wychowawczej sanacji. Ogromna liczba prac próbujących sformułować ideologię wychowawczą (...) Przygotowania teoretyczne i administracyjne do reformy oświaty. Reforma szkolna w 1932 i uniwersytecka w 1933 r. Okres III – 1934–1937: okres realizacji założeń teoretycznych a zarazem pierwszych sygnałów słabości systemu wychowawczego głoszonego przez sanację (...);
> Okres IV – 1937–1939: Powtórna aktywizacja sanacji w sprawach wychowawczych pod hasłami wychowania wojskowego, „narodu pod bronią" i konsolidacji narodowej (Radziwiłł 2014: 258–259).

Inne spojrzenie na problem periodyzacji w tym zakresie prezentuje Feliks W. Araszkiewicz, który wyodrębnia trzy fazy rozwoju i umacniania się ideologii i polityki wychowawczej sanacji. Pierwsza, to lata 1926–1932, w których wypracowywano założenia teoretyczne i ustawowe podstaw wychowania państwowego (obywatelsko-państwowego): druga, to lata 1932–1935, czyli czas pogłębiania podstaw teoretycznych i wdrażanie w życie ustawy jędrzejewiczowskiej; trzecia, to lata 1935–1939, w których następowało odejście od wychowania państwowego w kierunku wychowania obywatelsko-narodowego (Araszkiewicz 1978: 21).

Pierwsza oficjalna prezentacja założeń i podstawowych tez doktryny wychowania państwowego miała miejsce na I Kongresie Pedagogicznym w Poznaniu w 1929 r. W wykładzie inauguracyjnym pt. *O ideał wychowawczy szkoły polskiej* ówczesny minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego S. Czerwiński (gabinet Kazimierza Świtalskiego) skoncentrował w nim uwagę na scharakteryzowaniu ideału nowego człowieka przyszłości, człowieka dla nowej Polski. W tym kontekście stwierdził, że ideał wychowania „wyrasta z założeń filozofii, odwołuje się do ideologii państwa, jest zakorzeniony w historii i nosi znamiona prądów duchowych epoki" i z tego powodu nie może być oderwany od rzeczywistości (Araszkiewicz 1978: 21). Dlatego głównym celem wychowania państwowego powinno być ukształtowanie typu jednostki o cechach „bojownika i pracownika". Analizując wspomniane przemówienie ówczesnego ministra oświaty, Halina Gajdamowicz oceniła je w następujący sposób:

> wyznaczało szerokie perspektywy rozwiązań oświatowych, określało zadania polityki oświatowej, jego treść wybiegała daleko w przyszłość odbudowującej się państwowości polskiej, ale też nawiązywało do pierwszego w dziejach Polski Zjazdu Pedagogicznego, (Sejmu Nauczycielskiego), który odbywał się u progu niepodległości w kwietniu 1919 r. (Gajdamowicz 2001: 30).

Z kolei na II Kongresie Pedagogicznym, który odbył się w Wilnie w dniach 4–8 lipca 1931 r. pod hasłem „Cele i zadania szkoły polskiej", kontynuowano dyskusję nad zagadnieniami wychowania państwowego zaprezentowanymi wcześniej na kongresie poznańskim. Natomiast po uchwaleniu w marcu 1932 r. ustawy o ustroju szkolnym, zwanej ustawą jędrzejewiczowską, przystąpiono do wdrażania reformy oświaty, która – jak zauważa Elżbieta Magiera – została w najdrobniejszych szczegółach

> zaplanowana w trzech dziedzinach, mających ze sobą punkty styczne, tj. organizacyjnej (ustrój szkolny), metodyczno-programowej (programy, podręczniki, metody i środki nauczania) i wychowawczej, realizowanej przez ciągłą i żywą pracę nauczycieli oraz administracji szkolnej (Magiera 2003: 32).

Wdrażanie koncepcji wychowania państwowego w szkołach wileńskich

W świetle badań źródłowych przeprowadzonych nad dokumentami szkolnymi gimnazjów wileńskich wynika, że państwowe władze oświatowe natychmiast po uchwaleniu wspomnianej wyżej ustawy szkolnej w sposób metodyczny przystąpiły do działań mających na celu sprawne wdrożenie w życie szkolne rozwiązań pedagogicznych wynikających z koncepcji ideału wychowania państwowego. W pierwszej kolejności przystąpiono do organizacji szkoleń dla nauczycieli, na których referowano teoretyczne założenia nowej filozofii myślenia o edukacji publicznej. Stąd z reguły na pierwszych konferencjach rad pedagogicznych w roku szkolnym 1932/1933 prezentowano w poszczególnych wileńskich szkołach średnich, najczęściej w formie odczytów, cele wychowania państwowego i formy jego realizacji. Jako typowy przykład można podać Państwowe Gimnazjum im. Joachima Lelewela, gdzie na zebraniu ogólnym grona pedagogicznego Wiktoria Makarska, nauczycielka tej szkoły, przedstawiła referat pt. *Wychowanie obywatelsko-państwowe*, który – jak odnotowano w protokole – wywołał u zgromadzonych nie tylko zainteresowanie tą problematyką, ale także ożywioną i długo trwającą dyskusję (*Księga protokołów Rady*…).

Analizując pracę szkół wileńskich pod kątem wdrażania postulatów wychowania państwowego, można z zachowanych, choć nie w pełni kompletnych, archiwa-

liów odtworzyć kierowane do nauczycieli oczekiwania w tym zakresie oraz prześledzić stosowane przez nich metody kreowania rzeczywistości szkolnej. Odtwarzając jej obraz, udzielę odpowiedzi na podstawie bogatej dokumentacji Państwowego Gimnazjum (później Liceum) im. Adama Mickiewicza w Wilnie[1]. Obejmuje ona protokoły posiedzeń Rady Pedagogicznej, sprawozdania wychowawców poszczególnych klas, sprawozdania z pracy kół przedmiotowych i zainteresowań oraz organizacji młodzieżowych z lat szkolnych 1932/1933–1933/1934. Materiał źródłowy został zebrany z jednej teczki i liczy kilkaset nieponumerowanych stron. Wśród nich znajdują się pojedyncze karty różnych sprawozdań oraz kilka dokumentów innego wileńskiego Gimnazjum – im. Juliusza Słowackiego. Wszystkie materiały są przechowywane w Litewskim Centralnym Państwowym Archiwum w Wilnie.

Szeroki obszar działań wdrażających sanacyjną ideologię wychowawczą w Państwowym Gimnazjum im. Adama Mickiewicza w Wilnie był realizowany równocześnie na kilku płaszczyznach. Po pierwsze, zapoznawano grono nauczycielskie z kwestiami wychowania państwowego i obywatelskiego poprzez wygłaszane referaty na zebraniach rad pedagogicznych. Zaświadcza o tym ich program i przebieg. Na jednym z takich posiedzeń, odbytym w dniu w dniu 31 października 1933 r., dyrektor gimnazjum – Z. Żerebecki wygłosił referat pt. *Wychowanie obywatelskie jako reminiscencje z kilku kursów wychowawczych*. Przedstawił w nim obowiązujące zasady wychowania, które „winno mieć na celu wychowanie obywatela, mającego służyć państwu", aktywnego w swoim środowisku i pielęgnującego „kult czynu społecznego". Podkreślając znaczenie w oddziaływaniach na młodzież czynników poznawczych, które „winny odgrywać główną rolę w życiu obywatela", podsumował swoją wypowiedź następująco:

> szkoła musi stworzyć atmosferę przepojoną umiłowaniem i szacunkiem dla państwa i tych którzy nim kierują. W związku z tym szkoła musi wyrobić poczucie obowiązku, zdolność do nieustającej pracy i poświęcenia dla państwa, odpowiedzialność za całość państwa, zrozumienie ideałów i interesów państwowych (*Protokół nr 4 zwyczajnego posiedzenia*…).

Po drugie, wcielano w życie idee wychowania państwowego, wytwarzając w gimnazjum klimat sprzyjający współdziałaniu uczniów. Interesujący materiał dotyczący planowanych i realizowanych w tym zakresie zadań wychowawczych przynoszą sprawozdania wychowawców poszczególnych klas. Dla Marii Łazarówny (klasa IV b) najważniejszym problemem na polu pracy pedagogicznej w roku szkolnym 1932/1933 było zintegrowanie klasy poprzez działalność uczniów w samorządzie klasowym (gminie klasowej) i zaangażowanie w niej jak największej liczby uczniów. W sprawozdaniu napisała:

[1] Gimnazjum założono jako placówkę prywatną w 1921 r., natomiast rok później zostało ono upaństwowione.

> Szkoła ma być dla dziecka tym terenem, na którym zacznie się ono przygotowywać do przyszłej pracy dla państwa. Państwo potrzebuje silnych indywidualności, samodzielnych jednostek o rozwiniętej zaradności, wyrobionej przez aktywną pracę (*Sprawozdanie wychowawcze początkowe, kl. IV b*…).

Uznając za podstawowe zadanie w dziedzinie działań wychowawczych na rok 1932/1933 rozwinięcie indywidualności i wyrabianie samodzielności w uczniach, wspomniana nauczycielka podzieliła zespół klasowy na 5 „grup pracy". Na czele każdej stał przewodniczący odpowiedzialny za ład i porządek powierzonego mu zespołu. Funkcja ta pełniona była przez określony czas. Kolejno wszyscy uczniowie z danej grupy mieli obowiązek – jak to określono – przechodzenia „przez tę czynność". Ważnym zadaniem młodzieży było opracowanie regulaminu (dla grupy i klasy) oraz ułożenie planu tygodniowego, w którym zamieszczano wykaz zagadnień stanowiących tzw. ośrodki pracy, na które składały się pogadanki na różne tematy wychowawcze mające na celu wyrobienie w uczniach pożądanych przyzwyczajeń: koleżeństwa, uprzejmości, ofiarności i karności, czytanie książek i pisemek, korzystanie z biblioteki szkolnej, wdrażanie do pracy zespołowej i rozwijanie poczucia, że „interes grupy stoi ponad interes jednostki", czyli zrozumienie potrzeby pracy dla drugich, dla domu, środowiska i państwa. Powyższe tematy uzupełniały wycieczki szkolne, zwiedzanie bibliotek, czytelni, radiostacji, ośrodków pracy społecznej, żłobków, przedszkoli, poradni i kooperatyw (tamże).

Z kolei Józef Rybicki – wychowawca klasy VIII – wskazywał w planie pracy pedagogicznej na rok szkolny 1933/1934 przede wszystkim na konieczność kształtowania u uczniów na każdej lekcji oraz w kołach zainteresowań i organizacjach „inicjatywy, samodzielności, a tym samym przygotowania do przyszłej pracy dla państwa", argumentując, że opuszczą oni wkrótce szkołę i muszą mieć „oczy otwarte na otaczający ją świat". Odnotował ponadto, że będzie konsekwentnie dbał o przestrzeganie przez wszystkich nauczycieli zasady współdziałania dydaktyczno-merytorycznego z nauczycielem „Nauki o Polsce", który wykładając najbardziej kompetentnie swój przedmiot, nie tylko dba o zrozumienie szeregu współczesnych kwestii, w tym zagadnień mniejszości narodowych, ale również kształtuje pełny szacunek dla władz państwowych (*Plan pracy wychowawczej*…).

W tym samym roku jeszcze inny z nauczycieli, mający pieczę nad klasą VII – K. Pietkiewicz, projektując działania wychowawcze, dokonał najpierw dokładnej diagnozy stanu zachowań swoich uczniów, która podpowiedziała mu, że składający się z 47 uczniów zespół klasowy nie przejawiał oznak zżycia i nie dążył do „podniesienia siebie do poziomu zespołu moralnie zrównoważonego i kulturalnego". Istotny wpływ na taki stan rzeczy dostrzegał w postępowaniu repetujących starszych kolegów oraz tzw. nowo przybyłych, którzy lekceważąc wszelkie obowiązki szkolne, przyczyniali się do obniżania pilności w nauce i miernych w niej postępów. Tak pisał na ten temat:

> Zachowanie się klasy pozostawia dużo do życzenia zarówno jak jej pilności, zamiłowania do pracy społecznej i wyrobienia obywatelsko-państwowego (*Sprawozdanie początkowe… kl. VII*; *Sprawozdanie półroczne kl. VII*…).

Negatywna ocena sposobu bycia i prowadzenia się uczniów stanowiła dla tego gimnazjalnego wychowawcy podstawę zaplanowania pracy wychowawczej. Podzielił ją na następujące dziedziny: praca ogólnowychowawcza, wychowanie państwowe, wychowanie społeczne, wychowanie religijno-moralne, wychowanie indywidualne.

Pierwszą dziedzinę wypełniały konferencje wychowawcze klasowe, które odbywały się przynajmniej raz w tygodniu. Ich tematyka koncentrowała się wokół spraw związanych z życiem szkoły, a przede wszystkim z zagadnieniem pilności, frekwencji, form zachowania się, samopomocy. Powyższe działania uzupełniały hospitacje lekcji, które odbywały się zawsze w środy i soboty, czyli w dni, kiedy wychowawca miał czas wolny od zajęć. Miały one „wyrobić pojęcie o klasie i poszczególnych uczniach". Dalszym krokiem było, dwa razy do roku, wizytowanie stancji uczniowskich i konferencje z rodzicami albo pełnomocnikami prawnych opiekunów, które też odbywały się dwa razy do roku. Ponadto, co kwartał miały miejsce pogadanki indywidualne z uczniami, które pozwalały na zorientowanie się, w jakim środowisku obraca się uczeń poza szkołą. Lepszemu poznaniu uczniów służyły też organizowane wycieczki „higieniczno-wychowawcze" oraz sportowo-turystyczne, które z jednej strony umożliwiały odpowiedź na pytanie, jaki charakter ma uczeń, z drugiej natomiast – pozwalały na podjęcie „wychowawczego oddziaływania na młodzież w innych niż szkolne warunkach" (tamże).

W drugiej dziedzinie dotyczącej wychowania państwowego K. Pietkiewicz przeznaczał w ciągu roku szkolnego kilka godzin w ramach tzw. zajęć wychowawczych na prezentację krótkich na ten temat referatów, głównie z okazji obchodów odzyskania niepodległości oraz imienin Marszałka Józefa Piłsudskiego. Poza nielicznymi, które sam przygotowywał i wygłaszał, aktywność w tym zakresie przypisał młodzieży, zobowiązując ją do studiów, a następnie wyjaśniania kolegom podstawowych pojęć i środków pracy obywatelsko-państwowej.

Na plan pierwszy w trzeciej z wyróżnionych sfer oddziaływań na młodzież gimnazjalną, określonej jako wychowanie społeczne, K. Pietkiewicz wysunął zadania rzetelnego wywiązywania się przez nią z powinności samopomocy koleżeńskiej i współdziałania w stowarzyszeniach szkolnych. Chodziło o rozwijanie i utrwalanie postaw i aktywności społecznej przez sumienne wywiązywanie się ze zobowiązań organizacyjnych w poszczególnych kołach, a nie wyłącznie na biernej do nich przynależności.

Praca pedagogiczna zaliczona przez K. Pietkiewicza do czwartej dziedziny oddziaływań na gimnazjalistów polegała na czuwaniu, aby uczniowie nie opuszczali

nabożeństw szkolnych i z powagą traktowali wszystkie praktyki religijne, a także kierowali się w codziennym życiu etyką i moralnością chrześcijańską.

W ramach wychowania indywidulanego K. Pietkiewicz delegował uczniów, których określał „wartościowymi", do sprawowania funkcji samorządowych oraz do czynności mających wywierać pozytywny wpływ na pozostałych kolegów z klasy szkolnej.

Warto zauważyć, że w ocenie K. Pietkiewicza półroczna praca z młodzieżą dała szereg pozytywnych wyników. Klasę zaczęto postrzegać jako bardziej zżyty zespół, aktywny nie tylko na terenie szkoły, ale i poza nią, coraz szerzej udzielający się w pracy licznych kół i organizacji, „wciągający się do przyszłych, szerszych zadań pracy państwowej". Za porażkę uznał natomiast brak współpracy z opieką domową, niezainteresowaną życiem szkolnym uczniów (*Sprawozdanie półroczne klasa VII*…).

Wnikliwa analiza sprawozdania z działalności pedagogicznej K. Pietkiewicza jako wychowawcy klasy VII w Państwowym Gimnazjum im. Adama Mickiewicza w Wilnie za pierwsze półrocze (1933/1934) wskazuje, że większość zaprojektowanych przez niego zadań zostało zrealizowanych. Do całkowicie wykonanych przedsięwzięć można zaliczyć cotygodniowe konferencje wychowawcze, na których omawiano bieżące sprawy szkolne i komentowano wydarzenia polityczne czy kulturalne. Zgodnie z planem odbywały się wizytacje stancji uczniowskich oraz hospitacje lekcji, które dały sposobność wychowawcy skompletowania obserwacji dotyczących zarówno poszczególnych uczniów, jak i całości klasy. Zorganizowano jedynie dwie wycieczki towarzysko-sportowe, m.in. na narty, a także zabawy szkolne. Udało się mu poprawić frekwencję i nagminne w I półroczu dewastowanie majątku szkolnego, które według zapisu wychowawcy „sprowadza się już obecnie do przypadkowego jego uszkodzenia przez nieostrożność lub wypadek" (tamże). Do pozytywnych efektów działań można również zaliczyć zorganizowanie samopomocy koleżeńskiej niezamożnym kolegom w zakresie materialnym (śniadania, obiady) i pomocy w nauce szkolnej. Młodzież zaangażowała się w przedsięwzięcia kół i organizacji, a każdy z uczniów znalazł dla siebie pole pracy[2]. Wielu pomagało nauczycielowi w pracy wychowawczej z klasami młodszymi. Były to zajęcia sportowe, jak wycieczki grup narciarskich, ćwiczenia jazdy figurowej na łyżwach, organizacja rozgrywek klasowych w hokeja oraz inne zabawy i gry sportowe.

Analiza sprawozdań „początkowych" wychowawców poszczególnych klas ukazuje problemy wychowawcze i drogę do ich pokonywania. Na plan pierwszy stawiano kwestie wdrożenia uczniów do odpowiedzialności za zachowanie w klasie i w szkole. Rzetelne wypełnianie obowiązków szkolnych: dbanie o frekwencję i pilność w nauce oraz przestrzeganie regulaminu. Kolejne działania wychowawcze sytuowały się w realizacji postulatów wychowania państwowego i społecznego:

[2] W Bratniej Pomocy działało 5 uczniów – wszyscy w zarządzie; Straży Przedniej – 4 i jeden w zarządzie; Kole Sportowym 45 (10 w zarządzie); Kole Literackim 10 (3 w zarządzie); Kole fizycznym – 11; Historycznym – 10 (2 w zarządzie); Sodalicyjnym 12 (2 w zarządzie) i Krajoznawczym – 2.

rozwijanie zdolności i aktywności w ramach samopomocy koleżeńskiej czy też pracę w kołach i organizacjach szkolnych. Kolejnym etapem realizacji ideału wychowawczego było poszerzanie pola działania uczniów poza szkołą, przede wszystkim w środowisku lokalnym.

Powyższe etapy zadań układają się w logiczne następstwo: wdrożenie do dyscypliny, odpowiedzialności, punktualności, rzetelności w działaniach w najbliższym otoczeniu, czyli klasie, i rozwijanie umiejętności współpracy oraz poszanowanie kolegów i nauczycieli. Następny etap to praca na rzecz szkoły poprzez własną inicjatywę, aktywne i świadome realizowanie zadań, które stanowiły przygotowanie do szerszej działalności w środowisku pozaszkolnym.

Przykładowo przedstawione obszary realizacji ideału wychowania państwowego (obywatelskiego) zawierały wskazane przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego treści i sposoby jego realizacji w nauczaniu poszczególnych przedmiotów. W rezultacie cała edukacja stanowiła nierozerwalną całość, w której dwa jej elementy wychowanie i nauczanie przenikały i uzupełniały się wzajemnie.

Innym jeszcze obszarem wdrażania koncepcji wychowania państwowego było nasycenie tymi ideami uczniowskiej pracy pozalekcyjnej i udziału młodzieży w organizacjach. W roku 1933/1934 na terenie gimnazjum wileńskiego funkcjonowało szereg kółek: literacko-dramatyczne, historyczne, miłośników filologii klasycznej, krajoznawcze, przyrodnicze, fizyczne z sekcją lotniczo-gazową, muzyczne (sekcje: chóralna, orkiestry symfonicznej, orkiestry dętej), sportowe, a także sklepik i świetlica oraz liczne stowarzyszenia: Bratnia Pomoc, Harcerstwo (Czarna Trzynastka), Straż Przednia, Polski Czerwony Krzyż, Sodalicja Mariańska, Krucjata Eucharystyczna. Zakres działań w wymienionych organizacjach wymuszał niekiedy podejmowanie wspólnych prac. Przykładowo Straż Przednia wraz z PCK organizowała zbiórki odzieży dla bezrobotnych, dostarczała śniadania dla biednych dzieci ze szkoły powszechnej przy ul. Ostrobramskiej. Jednak w przeważającej części były to zadania do realizacji w gronie członków danego ugrupowania. Z kolei Straż Przednia zajmowała się zbieraniem książek i gazet, które przekazywano potrzebującym. Uczniowie z tego Związku opiekowali się też szkolną świetlicą. Ciekawą inicjatywą było założenie gazetki ściennej, w której poruszano sprawy wewnątrzszkolne, zamieszczano informacje polityczne, literackie i gospodarcze dotyczące Polski. Autorami publikowanych tekstów byli uczniowie z poszczególnych klas. Redakcja pisma współpracowała z tzw. korespondentami reprezentującymi poszczególne organizacje i koła oraz z przedstawicielami oddziałów szkolnych (*Sprawozdanie z działalności Straży*…).

Kolejnym projektem była działalność świetlicy szkolnej, otwartej w dni powszednie od godziny 17. do godziny 19., a w niedziele od godziny 10. do godziny 13., z której średnio korzystało około 70 osób. Codziennie dyżury pełniło w niej trzech uczniów: przy radiu, czasopismach oraz ping-pongu. Można było również grać w szachy i warcaby. Organizowano w tych dyscyplinach turnieje. Gracze

wpłacali po 10 gr, a za zebrane w ten sposób pieniądze nabywano nowe komplety szachów i warcabów. Turniej ping-ponga (wpisowe po 30 gr) pozwolił na przykład zebrać 10,10 złotych i przeznaczyć tę kwotę na zakup nowego sprzętu (siatki) oraz 10 dyplomów dla mistrzów szkoły. Świetlica dysponowała gazetami codziennymi i czasopismami: „Słowem", „Gazetą Polską", „Kuźnią Młodych", „Raz Dwa Trzy", „Lotem Polski", „Płomykiem", „Tygodnikiem Ilustrowanym Tęcza" i „Le Monde Colonial" (*Sprawozdanie z działalności świetlicy*…).

Analizując aktywność pracy kół i organizacji szkolnych oraz międzyszkolnych, należy podkreślić, że zmierzały do wspólnego celu: zapewnienia rzeczywistego udziału młodzieży w pracach zespołowych. Ich opiekunowie, a także wychowawcy klas dużo uwagi przywiązywali do organizacji wycieczek młodzieży zarówno turystycznych, jak i krajoznawczych, historycznych czy też do zakładów pracy, gdyż upatrywano w nich ogromne znaczenie poznawcze i wychowawcze.

Przykładowo wycieczka koła geograficznego i przyrodniczego, pod kierunkiem nauczycielki geografii Janiny Lesserówny, odbyła się w maju 1934 r. Był to całodzienny wyjazd do Białej Waki, w ramach którego chłopcy zapoznali się z geograficznym charakterem pradoliny, typową dla niej budową zagród i osiedli oraz zwiedzali stację sztucznej hodowli ryb. Mieli również okazję zapoznać się z działaniem młyna wodnego i zwiedzili fabrykę zapałek. Uczniowie podróżowali pociągiem. Część drogi (6 km) musieli pokonać pieszo i w trakcie tej wędrówki opiekunka zaplanowała wspólne śniadanie. Czas został przeznaczony również na wspólne rozmowy (*J. Lesserówna*…).

W procesach wychowania państwowego i obywatelskiego ważną rolę odgrywało harcerstwo i szkolny Hufiec Przysposobienia Wojskowego. Drużyna harcerska „Czarna Trzynastka" organizowała gry skautowe, sportowe, wycieczki (np. Ponary – Ludwinowo – Chazbiejowicze – Jankowszczyzna), kursy sprawności samarytańskich i konkursy na odznaki strzeleckie, biegi z przeszkodami, zawody strzeleckie z broni małokalibrowej. Prowadziła sprzedaż nalepek na odbudowę zamku w Olesku i budowę Stanicy Harcerskiej. Uczestniczyła w zawodach lekkoatletycznych oraz organizowała zabawy towarzyskie. Zainicjowała nawiązanie korespondencji z polskimi drużynami harcerskimi na Łotwie i w Estonii. Uczestniczyła bądź organizowała obozy zuchowe, harcerskie stałe i wędrowne – kolarskie, do których „przywiązywano wielką uwagę ze względu na najlepsze rezultaty wychowawcze" (*Sprawozdanie z pracy „Czarnej*…).

Wspomniana drużyna harcerska regularnie zaznaczała swój udział w uroczystościach państwowych. Występowała na obchodach rocznicy 10-lecia niepodległości Polski, 15-lecia wyzwolenia Wilna, 250-lecia odsieczy Wiednia, 3-Maja, imprezach upamiętniających powstanie listopadowe, styczniowe oraz z okazji Imienin Marszałka J. Piłsudskiego.

Niejednokrotnie w powyższych inicjatywach i spotkaniach uczestniczyli również uczniowie szkoły, którzy zachęceni przez harcerzy przykładem podejmowali podobne przedsięwzięcia.

O nadanie swojej działalności charakteru państwowo-obywatelskiego dbał gimnazjalny Hufiec Przysposobienia Wojskowego (72 junaków i 7 absolwentów). Podstawowym celem zajęć było przygotowanie młodzieży do obrony kraju. Rozwijano umiejętności wojskowe, poczucie dyscypliny, gotowość podporządkowania się rozkazom przełożonych oraz umiejętność współpracy koleżeńskiej. Chłopcy uczestniczyli w zajęciach teoretycznych dotyczących budowy maski gazowej, regulaminu służby wojskowej, zasad obrony indywidualnej, sztuk walki i reguł marszu (placówka, czujka, straż przednia, szpica, ubezpieczenie boczne itd.). W praktyce ćwiczyli wędrowanie w masce gazowej, uczestniczyli w musztrach, ćwiczyli strzelanie z ostrej amunicji, uczyli się czytania mapy i orientowania w terenie (*Hufiec P.W. w gimnazjum*…).

Podsumowanie

Podsumowując, prezentacja działań wychowawczych w Państwowym Gimnazjum Męskim im. A. Mickiewicza w Wilnie dowodzi konsekwentnej realizacji w tej placówce idei i zasad wychowania państwowego i obywatelskiego poprzez różne formy zajęć szkolnych oraz szerokich przedsięwzięć w ramach zróżnicowanej oferty zajęć pozalekcyjnych oraz pozaszkolnych. Nie wszyscy gimnazjaliści włączali się aktywnie w pracę kół zainteresowań i organizacji. Społeczność uczniowska ze swojego grona usuwała kolegów biernych, figurantów na listach członków, lekceważących wyznaczane zadania i manifestujących swój negatywny stosunek do grupy czy opiekuna. Można przyjąć, że w pracę włączali się najaktywniejsi czy też ci, którzy uczyli się działania w grupie, wypracowywali sposoby współpracy i podejmowali wspólne wyzwania.

Analiza zachowanych dokumentów z kolejnych lat pracy wychowawczej w gimnazjum wileńskim wskazuje, że mimo pojawiających się niekiedy trudności, przez cały okres obowiązywania ideologii wychowania państwowego, konsekwentnie wykonywano w tym zakresie pracę pedagogiczną, którą starano się udoskonalać. Szczególnie taka sytuacja miała miejsce pod koniec lat 30-tych XX w., kiedy wobec narastającego zagrożenia ze strony Niemiec skupiono uwagę nie tylko na przeprowadzaniu zajęć praktycznych z zakresu wojskowości, organizacji kursów motocyklowych i ćwiczeń sprawnościowych, ale również podejmowano na te tematy akcje odczytowe, wykłady i pogadanki (por: Stolarczyk 2018: 229–230). Natomiast tuż przed wybuchem wojny, zgodnie z zarządzeniem kuratora Wileńskiego Okręgu Szkolnego z 13 czerwca 1939 r. (nr 82), które podkreślało „konieczność zaznajamiania najszerszych warstw społecznych i młodzieży szkolnej z całokształtem zagadnień związanych z obroną Państwa", przeprowadzano dla gimnazjalistów ćwiczenia z obrony przeciwlotniczej, sprawności technicznej, ratownictwa medycznego (*Zarządzenie kuratora*…).

Zaprezentowane powyżej działania wychowawcze w latach 1926–1939 w Gimnazjum im. A. Mickiewicza w Wilnie podejmowano również w pozostałych szkołach Wileńszczyzny i całego kraju, zarówno państwowych, jak i prywatnych.

Bibliografia

Araszkiewicz F. W. (1978) *Ideały wychowawcze Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Bartnicka K. (1972) *Wychowanie państwowe: do dyskusji nad problemami ideologii wychowawczej sanacji*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty", t. XV, s. 61–132.

Gajdamowicz H. (2001) *Cele wychowania na kongresach i zjazdach pedagogicznych w II Rzeczypospolitej* w: *Kongresy i zjazdy Pedagogiczne w Polsce w XX wieku*, A. Kicowska (red.), Toruń–Olsztyn, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, s. 27–38.

Jakubiak K. (1994) *Wychowanie państwowe jako ideologia wychowawcza*, Bydgoszcz, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy.

Magiera E. (2003) *Wychowanie państwowe w szkolnictwie powszechnym Drugiej Rzeczypospolitej*, Szczecin, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.

Malinowski L. (2015) *Wychowanie państwowe w Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.

Michalski J. (2016) *Ideał wychowania* w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, K. Chałas, A. Maj (red.), Radom, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne POLWEN.

Radziwiłł A. (2014) *Ideologia wychowawcza sanacji i jej odbicie w praktyce szkolnej w latach 1926–1939*, „Kwartalnik Pedagogiczny", nr 1–2, s. 227–306.

Stolarczyk M (2018) *Wychowanie państwowe w Drugiej Rzeczypospolitej w świetle programów szkolnych (po wprowadzeniu reformy oświatowej z 1932 roku)*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny", t. XXXVII, z. 3, s. 215–235.

Walasek S. (2007) *Rozważania na temat wychowania obywatelskiego w polskiej literaturze pedagogicznej II Rzeczypospolitej* w: *Historyczne konteksty edukacji obywatelskiej w społeczeństwie wielokulturowym*, A. Szerląg (red.), Kraków, Oficyna Wydawnicza „Impuls", s. 131–140.

Wojdyło W. (1999) *Wychowanie jako forma działania politycznego w myśli społeczno-politycznej obozu narodowego w latach 1926–1939* w: *Wychowanie a polityka: między wychowaniem narodowym a państwowym*, W. Wojdyło (red.), Toruń, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, s. 57–68.

Ziemnowicz M. (1931) *Wychowanie narodowe czy państwowe i jego istota*, Kraków, Szkoła Ekonomiczno-Handlowa.

Źródła archiwalne

Hufiec P.W. w gimnazjum im. A. Mickiewicza w Wilnie (r. szk. 1933/34).

J. Lesserówna, Sprawozdanie z wycieczki geograficznej odbytej z uczniami 7 maja 1934.

Księga protokołów Rady Pedagogicznej. Protokół nr 9 z 21 XII 1932.

Państwowe gimnazjum im. A. Mickiewicza VIII 1922–1939.

Państwowe gimnazjum im. J. Lelewela 7 X 1915–1938, fond 184, op 1, nr 103.

Państwowe Litewskie Archiwum w Wilnie, fond 178, op. 1, nr 171.

Plan pracy wychowawczej klasy VIII (1933/34).

Protokół nr 4 zwyczajnego posiedzenia Rady Pedagogicznej (zamykający I okres nauczania) z dn. 31 października 1933.

Prywatne gimnazjum koedukacyjne „Edukacja", fond 203, op 1, nr 7.

Sprawozdanie początkowe wychowawcy (P. Bojakowski) kl. I b – r. szk. 1933/34.

Sprawozdanie początkowe wychowawcy kl. VII – r. szk. 1933/34.

Sprawozdanie półroczne kl. VII za r. szk. 1933/34.

Sprawozdanie półroczne wychowawcy kl. I b – r. szk. 1933/34.

Sprawozdanie wychowawcze kl. IV b – r. szk. 1933/34.

Sprawozdanie wychowawcze początkowe kl. IV b – r. szk. 1933/34.

Sprawozdanie z działalności Straży Przedniej.

Sprawozdanie z działalności świetlicy szkolnej w r. szk. 1933/34.

Sprawozdanie z pracy „Czarnej Trzynastki" za Okres od 20 VIII 1933 do 20 VII 1934.

Zarządzenie kuratora OSW nr 82 z 13 VI 1939 w sprawie organizowania odczytów dla młodzieży szkolnej na temat dorobku gospodarczego Polski.